

**THE CURRENT GROWTH EFFECT OF HEALTH TOURISM MARKET
DEVELOPMENT IN TURKEY FOR THE EVALUATION ON CURRENT
ACCOUNT DEFICIT****Mustafa IŞIK**

Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sağlık
Yönetimi Bölümü, İstanbul, Orcid No : 0000-0002-3671-4799

Yakup ÖZSEZER

Dr, NeuroBio Engineering, İstanbul, Orcid No: 0000-0002-6924-4105

Fikriye IŞIK

Dr. Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul,
Orcid No: 0000-0002-1158-9207

Abstract

Tourism sector is one of the major driving forces to develop the Turkish economy which provides the positive contributions with new employment opportunities and the national income and payments. With aid of this developments in economy by tourism, it has also increased the interaction with alternative areas. Health Tourism is also one of the special areas in which provides to the country high added value and foreign currency exchange income. Since the revenue outcome by health tourism is reaching up to 100 billion dollars, the national policy of health tourism enable countries has been undertaken as a high interested point of investment needed area.

The critical threshold of the country's Gross Domestic Product (GDP) is 4 to 5 percent as a current account balance and this deficient outcome in Turkey mostly takes on 5 to 4 percent which is a considered as a critical threshold. Health Tourism is expected to play a key role in bringing the values to the positive levels and therefore the focus is becoming on this area by health sector. Developing countries such as India, Singapore, and Thailand meet their foreign trade deficits with the income where they have obtained from this specific sector and the level of growth in this sector is at certain rate every year. The health Tourism is very crucial and significant sector for such a country Turkey, who has current budget deficit, and it is real economic sense.

With Covid-19 crisis, the plans related with health tourism is re-evaluated by the coordination between Turkish Ministry of Health, Ministry of Tourism and Ministry of Economy. Especially, with the infrastructure works carried for public and city hospitals has been capable of providing health tourism services within the organization which is called "USHAŞ (International Health Services)". The health tourism sector offers significant opportunities for Turkey during Covid-19 pandemic effects on our current account deficit and the decline in economic recovery of our tourism industry and losses. With health tourism created opportunities is already in an increasing trend, to contribute to the country's economy much faster by increasing target markets with public-private cooperation.

Keywords: Health Tourism, Current Account Balance, Foreign Trade Deficit

TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİZMİ PAZARININ GELİŞİMİNİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ GİDERİLMESİNDE KATKISI

Özet

Turizm sektörü yarattığı yeni istihdam olanakları sayesinde ve milli gelir ve ödemeler dengesine verdiği olumlu katkı ile Türkiye'de son yıllarda yaşanan ekonomik kalkınmanın arkasındaki önemli itici güçlerden biri olmuştur. Turizmin ekonomiye kazandırdığı bu gelişim akabinde alternatif alanlarla da etkileşimin artmasını sağlamıştır. Özellikle katma değeri yüksek ve döviz kazandırıcı bir hizmet sektörü olması nedeniyle sağlık turizmi de bu alanların başında gelmektedir. 100 milyar doları geçen bir kâr hacmine ulaşan sağlık turizmi, ülkelerin bu sektöre olan yatırımlarını milli bir politika olarak gündemlerine almalarını sağlamaktadır.

Bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) yüzde 4 ile 5'i arası bir oranda cari açık vermesi kritik eşik olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin cari açık göstergeleri çoğunlukla kritik eşik olarak kabul edilen yüzde 4 ile yüzde 5 arasındaki oranın üzerinde gerçekleşmektedir. Bu değerlerin kritik eşik seviyesine çekilmesinde kilit rol oynayacak sektörün sağlık turizmi sektörü olduğunun farkına varılmış ve bu alana yönelik çalışmalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Hindistan, Singapur, Tayland gibi gelişmekte olan ülkeler dış ticaret açıklarını bu sektörden elde etmiş oldukları gelirlerle karşılamakta ve bu sektör her yıl belli bir oranda büyümektedir. Türkiye gibi cari bütçe açığı olan ülkeler için de sağlık turizminin geliştirilmesinin ekonomik anlamda hayati öneme sahip olduğu bir gerçektir.

Covid-19 kriziyle birlikte sağlık turizmi ile ilgili planlar tekrar gözden geçirilmeye başlanmış ve Sağlık Bakanlığı, Turizm bakanlığı ve Ekonomi bakanlığının da koordinasyonu ile bu alanda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle USHAŞ (Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş.) bünyesinde yapılan altyapı çalışmaları ile kamu ve şehir hastaneleri de altyapı olarak sağlık turizmi hizmeti sunabilecek hale getirilmiştir. Covid-19 krizi ile daha da derinleşen cari işlemler açığımızın ve gerileme kaydeden turizm sektörümüzün toparlanmasında ve kayıpların giderilmesinde sağlık turizmi Türkiye için çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatların değerlendirilmesinde kamu-özel işbirliği ile hedef pazarların artırılarak zaten artış trendinde olan sağlık turizmimizin çok daha hızlı bir şekilde ülke ekonomisine katkı sağlaması mümkün görülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sağlık Turizmi, Cari Açık Dengesi, Dış Ticaret Açığı

GİRİŞ

Sağlık turizmi, küresel turizm pazarının en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir. Sağlık turizmi, kişisel ve bireysel deneyim sunan bir turizm çeşidi olması nedeniyle günümüzde uluslararası alanda büyük ilgi görmektedir. Bu sebeple sağlık faaliyetlerinin turizm içindeki payı artmakta ve önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla bu alanda yapılan harcamalar ve yatırımlar büyük öneme sahiptir. Sağlık turizmi, birbirinden farklı alanların buluşma noktası niteliğine sahip olduğundan doğru yatırımlarla büyümeye oldukça elverişli bir alandır. (Doğan, E. 2019). Zira insanları turizme ve seyahate yönlendiren etmenlerin başında sağlık gelmektedir. Bireyler kaybolan sağlıklarını geri kazanmak ya da sağlıklarını uzun süre korumak için, hastalıkları daha önceden önlemek, daha sağlıklı olmak ve güzelliklerini korumak ya da artırmak istemektedirler (Gülen ve Demirci, 2012).

Son dönemlerde Türkiye'deki sağlık sektöründe ortaya çıkan gelişmelerin yanında özel sektöre ait kurumların da katkılarının artmasıyla beraber sağlık turizmi daha mühim bir

konuma ulaşmıştır. Sağlığa dair hizmetleri turizm bölgelerindeki doğal bir çevrede almak, eşzamanlı olarak da esenliğe ve rehabilitasyona ulaşabilme düşüncesi “sağlık turizmi” sektörünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle Türkiye’deki sağlık imkânlarının daha iyi tanıtılması, bunun için aktif çaba gösterilmesi, net bir strateji uygulanması, hizmete önem verilmesi ve denetleme sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir.

Daha önceleri yalnızca özel hastanelerde yoğun olarak hizmet verilen sektör olan sağlık turizmi, günümüzde kamu hastaneleri ve üniversitelerde alt yapı güçlendirilmesi ile daha yaygın hale getirilmektedir. Bu kapsamda Şehir Hastaneleri inşa edilmeye başlanmış, bir kısmı tamamlanmış, bir kısmının yapımı hala devam etmektedir. Bu bilgiler ışığında Türkiye’de tüm dünya tarafından bilinen JCI belgeli akredite olmuş hastanelerimiz kalitenin kanıtlanmış olduğunun göstergesidir (Aslan, A. 2019).

Her yıl yaklaşık olarak 600 milyon sağlık turistinin dünya geneline sağlık hizmeti almak için kıta aşırı ülkeleri bile ziyaret ettiği ve bunun sonucunda 100 milyar doları geçen bir kâr hacmi de düşünüldüğü zaman, sağlık turizmi hizmet sektörü içindeki büyüklüğü hakkında bizlere önemli bir bilgi vermektedir.

Sağlık turizminin ekonomi açısından katkıları incelendiğinde ülkelerin ekonomisine büyük bir katkısı olduğu görülmektedir. Sağlık turizminden faydalanmak için başka bir ülkeye gelen bireylerden elde edilen gelirlerin sağlanmış olduğu katkılar şu şekilde sıralanmaktadır. Bunlar; (Doğan, E. 2019).

- a. Cari açığın kapatılması ve ülkenin ekonomisinin gelişimine katkı sağlanması,
- b. Sağlık turizmi için gelinen ülke ile ikamet edilen ülke arasında çeşitli kültürel ve sosyal paylaşımların sağlanması,
- c. Bilgi ve beceri alışverişi,
- d. Teknoloji alışverişi.

Ekonomik katkı denildiğinde ülkemizde GSMH’ nin artırılması yanında temel hedeflerden bir tanesi de cari açık sorunundan kurtulmaktır. Cari açık, ülkelerin ekonomi politikalarında rasyonel karar alabilmelerindeki en önemli makroekonomik göstergelerinden biridir. Buna karşın ülkelerin sürdürülebilir ve istikrarlı kalkınma politikalarında son yıllarda kronik bir sorun haline gelen cari açığı kontrol altında tutmaları gerekir. Ülke olarak OECD ve G20 ülkeleri içerisinde bakıldığında en yüksek cari açık veren ülke olmamız bu sorunun ülkemiz açısından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir (Öztürk, EN. 2017).

Türkiye gibi ihracatı ve tüketimi ithal girdilere bağımlı olan ülkelerin sanayi üretiminin ithal girdi bağımlılığından kurtulması ve dış ticaret açıklarının azalması için yapılması gereken en önemli girişim ise reel yatırımlara ağırlık vermek olacaktır. Özellikle enerji bağımlılığından kurtulmak adına yapılacak olan reel yatırımlar, dış ticaret açığının ve cari açığın kapanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle ithal edilen ürünlerin üretimini gerçekleştirmek amacıyla yapılacak olan reel yatırımları artırmaya yönelik her türlü girişim, teşvik ve düzenleme, dış ticaret açıklarının kapanması suretiyle cari açığın kapanmasına katkıda bulunacaktır. Bu nedenle ithal edilen ürünlerin yurt içinde üretimini sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan reel yatırımları ülkeye çekecek devlet politikaları geliştirilmeli ve gerek yerli gerekse de yabancı yatırımcılara yönelik çeşitli yatırım teşvikleri uygulamaya konulmalıdır. Ayrıca cari işlemler hesabındaki açığı kapatmak adına ülkemizde, ithalatı azaltacak ve bunun yanında ihracatı da teşvik edecek dengeli ve gerçekçi bir kur politikasının uygulanması büyük bir önem arz etmektedir. Bununla birlikte kısa vade de ithal edilen ara mallarının en az

maliyetle işlenmesi ve nihai mal haline getirilerek ihraç edilmesi cari açığın sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Tüm bunlarla birlikte sağlık turizminde sağlanacak ilerleme ile cari açığın kapatılmasında önemli bir mesafe sağlamak mümkün gözükmemektedir (Konak, A. 2018).

1.GENEL BİLGİLER

En genel anlamı ile sağlık turizmi, bireylerin sağlık hizmetleri sebebiyle yaşadıkları yerden başka bir yere yaptıkları planlanmış seyahatler şeklinde tanımlanmaktadır (Aydın, D., Şeker, S. 2011). Sağlık Bakanlığı'nın yaptığı tanıma göre, sağlık turizmi; kişilerin gereksinim duydukları tıbbi tedaviyi alabilmek, termal su kaynaklarını kullanabilmek, rehabilitasyon hizmetleri ya da kendilerini daha sağlıklı ve esen hissedebilmelerini temin edecek hizmetleri alma gayesiyle yabancı bir ülkeye seyahat edilmesidir.

Kıta Avrupası literatüründe ve AB tarafından sağlık turizmi; “sınırlar arası sağlık bakımı” (cross-border health care) şeklinde ifade edilmektedir. Bu turizm 3 değişik biçimde yapılmaktadır: ilk olarak temel niteliklerdeki acil veya rutin operasyonla ameliyatlardır. Bunlara örnek olarak kanser tedavisi, bypass ameliyatı, organ transplantasyonu, kısmi veya tam kalça operasyonları, gözle ilgili işlemler, ağız ve diş sağlığına dair müdahaleler verilebilir. İkinci olarak, zorunlu olmayan yani isteğe bağlı bulunan operasyonlarla plastik cerrahi gibi tıbbi eylemleri kapsamaktadır. Son olarak da kaplıca ve ılıcalar (SPA) ile wellness terapisi çerçevesindeki müdahalelerle kürleri içermektedir (Gemalmaz, HB., Ertan, İM, 2015).

Turist sağlığı ile sağlık turizmi kavramları birbirlerinden çok farklı anlamlar taşımaktadır. Sağlık turizmindeki ana amaç; bireylerin tekrar sağlıklarını kazanabilmek, geliştirebilmek ya da koruyabilmek amacıyla gerçekleştirmiş oldukları tüm seyahatlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Turist sağlığı kavramı ise bir turistin seyahat etmiş olduğu ülke içerisinde karşılaşmış olduğu tüm sağlık problemlerinin teşhisi ve tedavileri ile çeşitli hastalıklar ve kazalardan korunabilmek için almış olduğu önlemler bütünü olarak adlandırılmaktadır (Doğan, E. 2019).

Sağlık turizminin hizmet nitelikleri ve verilen hizmetin içeriği açısından değerlendirildiğinde başlıca türleri şunlardır; (Kördeve, MK. 2016)

Medikal Turizm: Medikal turizm genellikle yüksek gelirli ülkelere düşük ve orta gelirli ülkelere daha ucuz sağlık hizmeti almak için yapılan seyahat olarak tanımlayabiliriz. Tıp doktorlarınınca yapılan tedavi hizmetlerini almak üzere hastanın ikamet ettiği yerden başka bir yere seyahat etmesidir. Aynı ülkede iller arası seyahat olabildiği gibi uluslararası seyahat şeklinde de olabilir. Dolayısıyla medikal turizm denince tıbbi tedavi hizmetleri akla gelmektedir.

Termal Turizm: SPA ve Wellness turizmi olarak da bilinen termal turizm, termal suların çeşitli tedavi yöntemleri ve eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanılmasıdır. Genel anlamda, kaplıca sularının fizik tedavi ve egzersiz şeklinde değerlendirilmesi şeklinde olmaktadır. Yer altı sıcak su kaynaklarının çıktığı yerlerde oluşturulan otel tarzı yerlerde barınma ve bununla beraber fizik tedavinin uygulanmasıdır.

Yaşlı Turizmi: Bakıma muhtaç yaşlı insanların tedavilerinin sağlanması amacıyla başka ülkelere seyahat etmeleridir. Genel anlamda 65 yaş ve üstü olan, birden fazla kronik rahatsızlığı olan bakıma muhtaç hastaların iklim ve hava değişikliği gerçekleştirilerek sosyal tesislerde tedavi edilmesini esas alan turizmdir.

Engelli Turizmi: Bu turizm çeşidi engellilerin seyahat etme, gezme, eğlenme ve tedavi görme ihtiyaçlarına yönelik olarak gelişen bir turizm türüdür. Günümüzde birçok hizmet geçmişe oranla artık engelli insanlar da düşünülerek verilmektedir. Belediyeler başta olmak üzere resmi veya özel kuruluşlar engelli önceliğine önem vermektedir. Sağlık alanında da artık engelli hizmetleri daha da bir önem kazanmıştır. Bu bağlamda engelli turizmi engelli insanlar odak merkezine alınarak onlara göre tesis kurmayı hedeflemektedir.

Artık günümüzde yeni bir turizm türü olarak, meydana çıkan sağlık turizminde bireyler yitirdikleri sağlıklarını tekrar elde etme veya mevcut sağlıklı hallerini koruyabilmek gayesiyle diğer ülkeleri tercih edip, bunlara ilave olarak da gitmiş oldukları yerlerde tatillerini de yapmaktadır. Dolayısıyla sağlık turizmi, altyapılarını kullanarak “kendi ülkesi dışında başka bir ülkeye seyahat etmek amacıyla yapılan, sağlık ve turizm hizmetlerini bir arada sunan bir turizm türü” olarak tanımlanmaktadır (Çevirgen, M. 2014).

Türkiye’de “Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü” çatısı altında “31 Mart 2010 Tarih ve 18529 sayılı makam oluru” ile “Sağlık Turizm Birimi” kurulmuştur. Bu birim 5 Mayıs 2011’de “Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne, “Sağlık Turizmi Koordinatörlüğü” adıyla devredilmiştir. Daha sonra 2 Kasım 2011’de 663 Sayılı KHK Gereği Bakanlıkta yeniden yapılandırmaya gidilmiş ve bu kapsamda “Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü” bünyesinde “Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı” olarak, yeniden düzenlenmiştir. “26.12.2013 tarih ve 43148 sayılı Bakanlık Makam Onayı” ile “Sağlığın Geliştirilmesi Genel Müdürlüğüne” aktarılmış olan Daire Başkanlığı; “26.08.2016 tarih ve 3942 sayılı Bakanlık Makam Onayı” ile tekrar “Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. “7 Şubat 2015 tarih ve 1332 sayılı 2015/3 Genelge” ile “Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu “SATURK” teşkil edilmiştir. Ayrıca Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) öncelikli dönüşüm programlarının arasında Sağlık Turizminin Geliştirilmesi, öncelikli konu başlıkları arasında verilmektedir (Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı, 2018).

Türkiye’de sağlık turizmi kapsamında sağlık turizminin daha güçlü hale getirilmesi, sağlık turizminin tanıtılması ve kitleler için çekici hale getirilmesi, hâlihazırda verilen hizmetlerinin kalitesinin artırılması, hizmet kapsamının artırılması, sağlık turizm yönetiminin daha iyi hale getirilmesi, sağlık turizmi için hukuki ve kurumsal altyapının genişletilmesi, sağlık turizminde teknik ve fiziki altyapının geliştirilmesi gibi konular üzerinde durulmakta ve her geçen gün sağlık turizminin daha iyi hale gelmesi için çalışılmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2013).

Tablo 1. 2012 ve 2017 Arasında Türkiye’den Çıkış Yapmış Olan Sağlık Turistleri (Sağlık ve Tıbbi Nedenler (bir yıldan az))

Yıllar	Sayı
2012	216.228
2013	267.461
2014	414.658
2015	360.180
2016	377.384
2017	433.292

Kaynak: TÜİK, (07.01.2019).

Türkiye’de bulunan sağlık kurumlarına tedavi maksatlı gelen hasta sayısı 2008’de toplamda 74.093 kişiyken bu sayı aradan geçen altı yılda yaklaşık 300.000 seviyelerine

yükselmiştir. Yine bu sayılar yalnızca sağlık hizmeti sektörlerini içermekte, turistik maksatlı gelerek özel sektördeki estetik müdahaleler ile saç ekimi benzeri operasyonlar yaptırılanları içermemektedir. Eğer bunları da göz önüne alırsak bu sayı 2013'te 480.000 olmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın 2018 ve 2023 yılları arasında gelmesini beklediği hasta hedefleri 2018 için 800.000 iken bu sayının 2023 için 2.000.000 olması tahmin edilmektedir.

Tablo 2. Sağlık Bakanlığı Sağlık Turizmi Hedefleri

2018	800.000
2019	1.000.000
2020	1.300.000
2021	1.600.000
2022	1.800.000
2023	2.000.000

Kaynak: TÜRSAB, Sağlık Turizmi Raporu

2.DÜNYA VE AVRUPA BİRLİĞİ SAĞLIK TÜRİZMİNDE LİDER ÜLKELER VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ortak bir sağlık sistemi ve politikası bulunmamaktadır. Buna karşın “Sınır Ötesi Sağlık Hizmetlerinde Hasta Hakları Uygulamalarına ilişkin Avrupa Birliği Direktifi (2011/24/EU)” kapsamında, AB üye ülkeleri vatandaşlarının sağlık bakım hizmetlerinden yararlanmak için seyahat etmeleri kolaylaştırılmıştır. AB vatandaşı hastalar önceden izin almadılar ise gittikleri ülkede uygulanan fiyatları ödemekte, daha sonra kendi ülkesinde tedavi olmuş gibi geri ödeme alabilmektedir. Ancak kendi ülkesinden daha pahalıya tedavi görmesi durumunda aradaki fiyat farkını hastanın kendi cebinden ödemesi gerekecektir. Eğer ön izin alınmışsa tedavi gördüğü ülkedeki fiyat üzerinden geri ödeme yapılmaktadır (Çılgınoğlu, H. 2018).

Sağlık hizmeti sunumu, AB ülkelerinde çok nitelikli olmakla birlikte oldukça pahalıdır. AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının genel olarak gelir düzeylerinin de yüksek olması, sağlık hizmeti sunumuna yönelik taleplerin de üst düzeyde olması beklentisini doğurmaktadır. Bu ülkelerde yaşlı nüfusun günden güne artması sağlık hizmetlerine olan ihtiyacın da aynı oranda artması sonucunu oluşturmuştur. Tüm bu nedenler de, AB ülkelerinde sağlık harcamaları finansmanının karşılanmasını zorlaştırmaktadır. AB ülkelerinde sağlık finansmanı alanında gelecekte daha fazla sıkıntı yaşanmaması için, sağlık hizmetlerinin daha ucuz satın alınabileceği ülkelere yönelmeye başlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda sağlık turizmi kapsamında daha uygun ücretler öngören ülkelere verilen sağlık hizmetleri sağlık sigortası kapsamı dışında tutulmakta ve hastaların sağlık hizmeti almak için bu ülkelere yönlendirilmeleri söz konusu olmaktadır (Çılgınoğlu H. 2018).

Global ölçekli sağlık turizminde Hindistan en önemli payı almakta olan ülkelerin başında gelmektedir. Bu ülke, sağlık turizmine 1983'te yüz elli yatak kapasiteli bir hastaneyle başlamıştır. Sağlık turizminde Hindistan'ın popüleritesinin asıl sebebi sağlık turizminin önemini önceleri fark etmeleri, sağlık hizmetlerini düşük maliyette sunmaları ve de sektöre dair tanıtım çalışmalarını iyi yapmış olmalarıdır. Hindistan'a ilgili amaçla gelen turistler kendi ülkelerinde ödeyecekleri sağlık maliyetlerine göre, yüzde kırk ve seksen arasında daha uygun

ödeme yapmaktadırlar. Geçmişte Hindistan'ın eski bir İngiltere sömürgesi olması İngilizlerin bu ülkeyi tercih etmelerinde etkili olmaktadır (Canver, ŞS, 2015). Ayrıca Hindistan; yurtdışında eğitim gören ve deneyimli sağlık personeli, Batı ülkelerindeki tedavi yöntemlerini uygulaması, kısa bekleme süreleri ve belirtildiği üzere özellikle maliyet avantajı sunması bakımından uluslararası sağlık turistlerinin en fazla tercih ettikleri ülkeler arasında yer almaktadır (Singh. P, Yadav, RJ, 2005).

Sağlık turizminde bir diğer önemli ülke Tayland, 1970'li yıllarda cinsiyet değişikliği operasyonlarıyla sağlık turizminde kendine mühim bir yer edinmiştir. Tayland daha sonralarıysa medikal turizmdeki faaliyetlerden olan estetik cerrahi alanına yönelmiştir. Bunun haricinde kalp ameliyatları ile sonrasında gerekmede olan bakım, ateşli hastalıklar ve tedavileri, göz hastalıkları ve ağız ve diş tedavileri gibi sağlık hizmetlerini de sunmaktadırlar. Bu hususta tıbbi çalışmalara, uluslararası kongre ve sempozyumlara yalnızca doktorların değil, bu alandaki hizmet veren dişi, eczacı ve de teknik personellerin katılmasının medikal turizmde ülkeyi öne çıkardığı varsayılmaktadır (Canver, ŞS, 2015). Tayland'da uluslararası sağlık turizmi faaliyetleri devlet destekli olarak yürütülmektedir. Sektörde istihdam edilen sağlık personelinin özellikle ABD ve İngiltere'de eğitim görmeleri sağlanmakta ve bu profesyoneller tarafından sağlık turistlerine İngilizce hizmet verilmesi Tayland'a avantaj oluşturmaktadır (Temizkan, SP. 2015).

Global sağlık turizminde önde olan bir başka ülke olan Singapur ise; JCI akreditasyonuna sahip olan on üç hastane ülkede mevcuttur. Singapur, sağlık turizmi noktasında uluslararası düzeyde hasta hizmetleri profesyonelleriyle iş birliği içerisindedir. Ülkeye gelen sağlık turizmi müşterilerine yolculuk düzenlemeleri, tıbbi randevu, konaklama ile havaalanı otel arasında olan transferlerde lüks araçlarla hizmet verilmektedir (Canver, ŞS, 2015). Singapur, tanıtımında özellikle sağlıktaki hizmet kalitesini ön plana çıkarmaktadır. Örnek olarak, Asya'da yapılan ilk siyam ikizleri ayırma operasyonu bu ülkede gerçekleştirilmiştir. Bu ikizleri ayırma operasyonu ise uluslararası kaynaklarla duyurmuşlardır. (Çetinkaya, T, 2010).

Uluslararası sağlık turizmi tanıtımlarını hijyene verdiği önemi vurgulayarak yapan Singapur'da, sağlık işletmelerinin hemen tamamı uluslararası nitelikli akreditasyon ve de standardizasyon kuruluşları tarafınca akredite edilmişlerdir. ABD ve Avrupa ülkelerinden gelen uluslararası sağlık turistleri tarafından hijyene verdiği önem dolayısıyla tercih edilen Singapur, maliyet avantajı ile de uluslararası sağlık turizminde ön plana çıkmaktadır (Ateş, M, 2016). Singapur, güçlü bir sağlık sistemine sahiptir ve medikal turizmde de Asya'daki lider ülkelerden birisidir. Sunulmakta olan sağlık hizmetlerinde kalite oldukça ileridir. Sahip olmuş olduğu akreditasyonlar nedeniyle ABD, Endonezya, İngiltere, Çin, Malezya, Güney Asya ile Ortadoğu'daki ülkeler tarafından tercih görmektedir. Sağlık turizmini ciddi bir devlet politikası haline getirmeleri sağlık turistlerinin sayısında her geçen yıl artışı sağlamaktadır. Sunmuş olduğu nitelikli sağlık hizmetinden dolayı Singapur, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafınca ABD ile Kanada'dan daha üst sıralarda gösterilmiştir (Aydoğdu, ES. 2015).

Almanya, sağlık turizmi kapsamında hizmet veren önemli ülkelerden biridir. İleri donanımlı sağlık teknolojisi ile her yıl önemli sayıda sağlık turistine hizmet vermektedir. Ayrıca Almanya'da yaşayan, yaklaşık olarak 5 milyon gurbetçi vatandaşımızın olması münasebetiyle Türkiye için önemli bir ülke konumundadır. Almanya medikal turizm kapsamında her yıl ortalama 77.000-100.000 civarı turist çekmektedir. Gelen her turist kişi başı 9.000 ile 12.000 Euro arası bir harcama yapmaktadır. En çok hasta, Rusya ve Sovyet

devletlerinden gelmektedir. Bunun yanında yaşanan nüfusun fazla olması ile Türkiye'deki yaşlı bakım ve tedavi hizmetleri için ayrı bir önem atfetmektedir. Eğer Türkiye bu potansiyeli doğru kullanabilirse, her yıl Türkiye ekonomisine döviz girdisiyle önemli maddi getirisi olması tahmin edilmektedir (Kaya, M. 2018).

ABD de sağlık turizmi noktasında en etkili ülkelerin başında yer almaktadır. Her yıl 300.000 uluslararası hasta "karmaşık" veya "yüksek kesinlik" vakalarında uzmanlık mükemmeli isteyen ABD'yi ziyaret etmektedir. Çok uzmanlaşmış teknolojiler ve cerrahi uzmanlık sunmaktadır. Eşi benzeri olmayan yüksek standartlar ve titizlikle dünyanın önde gelen ülkeleri arasındadır. Dünyada, ekonomik ve sanayi gücü olarak öncü konumda olan ABD, sağlık olanaklarıyla da dünyanın dikkatini üstüne çekmektedir. Tıp eğitimi ve tıbbi araştırmalar bakımından dünyanın en iyileri arasında sayılmaktadır. Çok iyi şekilde uzmanlaşmış sağlık profesyoneli, ileri teknoloji imkânlarıyla sağlık turizminde hizmet vermektedir. Sunduğu sağlık hizmeti sayesinde varış noktası olsa da, sağlık sunumunun pahalı olmasından dolayı çıkış noktasıdır. Bu yüzden yüzlerce milletten oluşan ABD vatandaşları, bu fiyat pahalılığından dolayı anavatanı olan kendi ülkelerini tercih etmektedir. Ayrıca ülkenin resmi dilinin İngilizce olmasından dolayı sağlık turizm faaliyetlerini bir hayli kolaylaştırmaktadır (Kaya, M. 2018).

Türkiye açısından sağlık turizmine bakıldığında; ülkemizin birçok avantajının olduğu söylenebilmektedir. Turizm ülkesi olması, sağlık sektörünün gelişmiş olması (personel ve teknoloji bakımından), coğrafi konumu, fiyat avantajına sahip olması gibi nedenlerle sağlık turizmine yönelik talep yaratmaktadır. Türkiye'nin diğer ülkeler bazında medikal turizm açısından bir çok avantaja sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin medikal turizmi alanında sahip olduğu avantajları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Zengingönül, E., Eser ve Bingöl, 2018).

- a. Türkiye'deki sağlık hizmetleri diğer ülkelere kıyasla daha ucuzdur.
- b. Türkiye'de bulunan özel kurum ve devlete ait hastanelerin yatak kapasiteleri ile beraber uzman personel kaliteleri yeterlidir.
- c. Türkiye, Avrupa ülkelerine ve Orta doğu ülkelerine yakındır.
- d. Türkiye, batı ülkeleri ile entegre olan Müslüman bir ülkedir. Böylelikle hem batı, hem de Müslüman ülkelerdeki hastalara hizmet verebilmektedir.
- e. Kamu hastanelerinde tam olmasa da özel hastanelerde yeterli sayıda yabancı dil bilen personel bulunmaktadır.
- f. Türkiye, coğrafi olarak Asya ile Avrupa'nın ortasında yer almaktadır.
- g. Avrupa Birliği ülkeleri arasına giriş için süreç başlamıştır.

Tablo 3. Medikal Turizm Hizmetlerinde Türkiye ve Diğer Ülkelerde Uygulanan Fiyatların Karşılaştırılması (ABD\$)

	Koroner Arter Bypass Opr.	Kalp Kapığı Değişimi	Kalça Protezi Ameliyatı	Diz Replasmanı	Omurga Füzyonu	Yağ Aldırma İşlemi
ABD	129.750	58.250	45.000	40.000	62.000	9.000
Türkiye	15.000	16.950	10.750	11.200	7.125	3.333
Almanya	17.335	-	11.644	11.781	13.500	4.376
Tayvan	18.900	27.500	7.500	8.000	5.900	4.000
Singapur	30.000	12.500	10.725	9.350	9.000	3.000
İngiltere	27.770	25.000	15.840	20.600	32.400	4.950
Hindistan	8.666	11.750	7.000	7.833	12.000	2.500
Tayland	11.000	10.000	11.000	10.500	7.000	1.200

Kaynak: (Zengingönül, Emeç, Eser ve Bingöl, 2018).

Türkiye, sınırları içerisindeki bütün sağlık kurumlarıyla, uluslararası hasta kabul eden bir ülkedir. Ancak daha kaliteli bir hizmet sunumunu gerçekleştirmek için de hastaneleri, çeşitli kategorilerde sertifikalandırma programlarına tabi tutmuştur. Bu hizmetin sunumunda uluslararası hastalara en iyi şekilde hizmet veren bazı kurumları yetkilendirmiştir. Bu kurumların sayıları, tablo 4’ de gösterilmiştir (Aslan, A. 2019).

Tablo 4. Uluslararası Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Almaya Hak Kazanmış Olan Sağlık Tesisleri ve Aracı Kuruluş Sayıları

ARACI KURULUŞ	KAMU SAĞLIK TESİSLERİ	KAMU ÜNİVERSİTE HASTANELERİ	VAKIF ÜNİVERSİTE HASTANELERİ	ÖZEL SAĞLIK TESİSLERİ
57	100	22	20	537

Kaynak: SB, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü – Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı – sayı: 75000571.

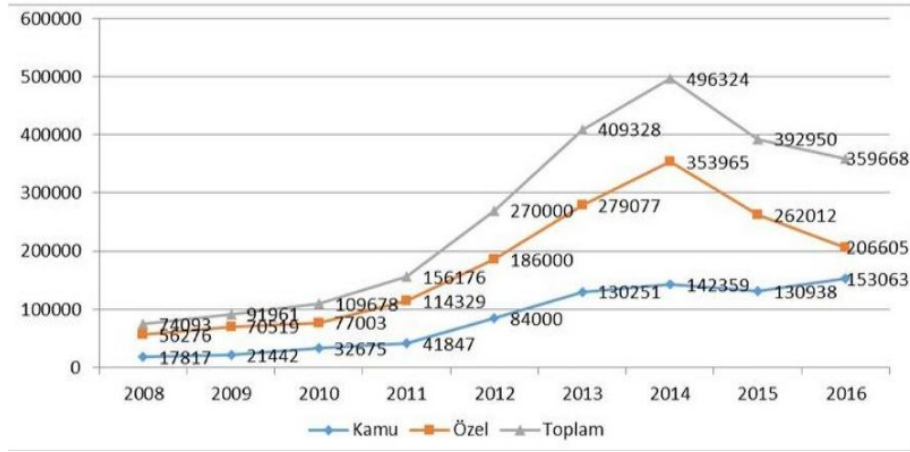
Dünya genelinde, 2019 yılı itibariyle 100’den fazla ülkede yer alan 1092 kuruluşun JCI (Joint Commission International) tarafından akreditasyonu bulunmaktadır. Türkiye’de ise 48 kuruluş JCI tarafından akredite edilmiştir. Bunların 35’i hastane, 4’ü Akademik Tıp Merkezi, 5’i ayakta tedavi ve 4’ü klinik laboratuvar programı akreditasyonu alan kuruluşlardır. Daha önceleri yalnızca özel hastanelerde yoğunlaşan sağlık turizmi günümüzde kamu hastaneleri ve üniversitelerde alt yapı güçlendirilmesi ile daha yaygın hale getirilmektedir. Bu kapsamda Şehir Hastaneleri inşa edilmeye başlanmış, bir kısmı tamamlanmış, bir kısmının yapımı hala devam etmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018).

2018 yılı Haziran ayı itibariyle Sağlık Bakanlığı tarafından akredite edilen 3 adet “Kamu Üniversitesi Hastanesi”, 12 adet “Kamu Hastanesi”, 74 “Özel Hastane”, 5 adet “Özel Poliklinik”, 13 “Özel Tıp Merkezi”, 5 Vakıf Üniversitesi Hastanesi ve 12 “Aracı Kuruluş” bulunmaktadır (SB, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2017).

Grafik 1.’de yıllara göre Türkiye’de sağlık hizmeti alan turist sayılarının dağılımı

gösterilmektedir. Dünya genelinde ilk 10 ülke içerisinde yer almasının yanı sıra ülkemize sağlık maksatlı gelen turist sayılarında 2008-2014 yılları arasında istikrarlı bir artış görülmektedir. Fakat 2015-2016 yıllarında ülkede yaşanan terör saldırıları sağlık hizmeti alan turist sayılarının azalmasına neden olmuştur. 2014 yılında toplam sağlık hizmeti almak için 496,324 kişi gelirken bu sayı 2016 yılında 359,668 kişiye kadar gerilemiştir.

Grafik 1. Yıllara Göre Türkiye’de Sağlık Hizmeti Alan Turist Sayılarının Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2018

Türkiye’ye sağlık hizmeti almak amacıyla gelen toplam turist sayısının son 10 yılını gösteren Tablo 5’de sayılar yer almaktadır. Tabloya göre sayı olarak istenen seviyeye gelinmemiştir. Ancak, 2018 yılı itibariyle geline son noktada önemli ölçüde bir artış görülmektedir.

Tablo 5. Türkiye’ye Sağlık Hizmeti Almak Amacıyla Gelen Turist Sayısı

Yıl	Toplam	Yabancı	Yurtdışından İkamet Eden Vatandaşlar
2008	224,654	162,484	62,170
2009	201,222	132,667	68,545
2010	163,252	115,222	48,030
2011	187,363	142,463	44,900
2012	216,229	153,520	62,709
2013	267,461	188,295	79,166
2014	414,658	328,647	86,011
2015	360,180	260,339	99,841
2016	377,384	251,809	125,574
2017	433,292	326,709	106,583
2018	551,747	437,925	113,822

Kaynak: TÜİK, 2018.

Dünya ve Avrupa turizmi gelirleri sıralaması açısından baktığımızda Tablo 6’da görüleceği üzere ülkemiz hem dünyada hem de Avrupa’da öncü sıralarda yer almaktadır. Bu başarının sağlık turizminde de gösteriliyor olması beklenen bir durumdur.

Tablo 6. Dünya Turizm Ligi Türkiye Sıralaması, 2015 – 2017

Dünya Turizm Ligi	2015	2016	2017	Yer Aldığı Sıra
Turizm Geliri Dünya Sıralaması (Milyar Dolar)	31,4	22,1	26,2	14
Turizm Geliri Avrupa Sıralaması (Milyar Dolar)	31,4	22,1	26,2	6
Gelen Turist Sayısı Dünya Sıralaması (Milyon Kişi)	41,1	30,9	37,9	8
Gelen Turist Sayısı Avrupa Sıralaması (Milyon Kişi)	41,1	30,9	37,9	5

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı. Ankara:2019.

3.SAĞLIK TURİZMİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

Turizm sektörü yarattığı yeni istihdam olanakları sayesinde ve milli gelir ve ödemeler dengesine verdiği olumlu katkı ile Türkiye’de son yıllarda yaşanan ekonomik kalkınmanın arkasındaki önemli itici güçlerden biri olmuştur. 1980 ve sonrasında yakalanan bu ivme, büyük bir artış hızıyla günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Turizmin ekonomiye kazandırdığı bu gelişim akabinde alternatif alanlarla da etkileşimin artmasını sağlamıştır. Sağlık turizmi de bu alanların başında gelmesi sebebiyle önemli bir konumda bulunmaktadır. Özellikle devlet politikaları içerisinde son yıllarda önemle üzerinde durulan bir alan olan sağlık turizmi, ekonomik getirisi yüksek bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası ticarete giren hizmet faaliyetlerinin başında turizm gelmektedir. Sanayileşmeye destek sağlayan önemli sektörlerin başında da yine turizm gelmektedir. Aslında uluslararası turizm, döviz gelirlerini arttırmak amacıyla gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik etkinliklerini arttırmaları adına özendirici yönü olan bir hizmet alanıdır (Seyidoğlu, H. 2003). Bu noktada Türkiye’de de turizmin önemi gün geçtikçe hissedilmekte ve bu alanda yoğun çalışmalar kaydedilmektedir. Özellikle Türkiye ekonomisinin karşılaştığı kriz dönemlerinde turizm, çok önemli politikalardan biri olmak durumunda kalmaktadır. Döviz girişini ve yabancı sermaye girişini arttırmasının yanı sıra, milli gelire olumlu etkisi, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeyi hızlandırması, ek ihracat özelliği göstermesi, alt yapının gelişmesinde aktif rol oynaması, hizmet üretiminin yanı sıra, mal üretimini de arttırması ve bölgesel kalkınmayı hızlandırması, fiziksel çevreyi güzelleştirmesi nedeniyle turizm, kalkınma modellerinin temellerinden biri olarak görülmektedir. Özellikle diğer sektörleri uyararak, ‘çarpan’ etkisi ile ekonomik etkinlik sağlayan turizm sektörü milli gelire pozitif yönlü etkiler yapmaktadır (Özden, Ş. 2017).

Ödemeler dengesi açısından da sağlık turizminin ekonomiye katkısı oldukça önemlidir. Ödemeler dengesi geniş anlamıyla, bir ekonomide mevcut bulunan yerleşik kişilerin, diğer ekonomilerde mevcut bulunan yerleşikler ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin, sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur ve cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, rezerv hesabı ve net hata, noksan hesaplarından oluşmaktadır. Turizm hareketleri karşılıklı olarak gerçekleşmektedir yani bir ülkeye gelen turistlere mal ve

hizmet satımı ile ülke vatandaşlarına yönelik diğer ülkelerde yapılan mal ve hizmet satımı, döviz hareketlerinin de karşılıklı olmasına neden olmaktadır. Uluslararası turizmden doğan döviz hareketleri, döviz arz ve talebi üzerinde etkili olmakta ve ülke vatandaşlarının yurtdışına seyahate gitmeleri döviz talebini artırmakta, ülkeye turistlerin gelmesi ise döviz arzını artırmaktadır. Döviz arz ve talebinde meydana gelen bu değişimler ise ödemeler dengesi üzerinde etkili olmaktadır. (Özden, Ş. 2017).

Sağlık turizmi ödemeler dengesindeki açığın kapatılması yönünde önemli bir sektördür. Sağlık turizminin Türkiye'nin ödemeler dengesindeki açığa olumlu katkı yapacağı, sektör yetkilileri tarafından da üzerinde önemle durulan bir konudur. Türkiye'de 100 liralık ihracat karşılığında, 75 liralık ithalat yapılma zorunluluğu bulunmasına karşın, sağlık turizminde bu oran 15-20'ler düzeyine inmektedir. Bu durumda her 100 liralık sağlık turizmi gelirin, 80 lirasının Türkiye'ye net kazanım olarak geleceği belirtilmektedir.

Kaya, M. (2018) yapmış olduğu çalışmada Türkiye'de sağlık turizminin ekonomik büyüme üzerine etkisinin nedensellik ilişkisini belirtmek için Türkiye'nin sağlık turizm gelirleri ve ekonomik büyüme oranları verileri, 2003-2016 yılları arası üçer aylık (56 gözlem) incelenmiştir. İnceleme neticesinde; gayrisafi yurtiçi hasıla ile sağlık turizmi arasında pozitif yönlü %95 seviyesinde güçlü bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmüştür. Gayrisafi yurtiçi hasıla ile turizm arasında da pozitif yönlü %93 seviyesinde ve sağlık turizmi ile turizm arasında yine pozitif yönlü %91 seviyesinde bir korelasyon ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır. Gayrisafi yurtiçi hasıla ile sağlık turizmi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmüştür.

Tosun, O. (2019) sağlık turizmi ile ekonomik getirisi arasındaki ilişkiyi gösterdiği çalışmasında, Türkiye'deki sağlık turizminin ekonomik potansiyeli ve vergi düzenlemeleriyle katma değeri yüksek hizmet üretimine yönelik durum tespiti yapılmıştır. Bu yapılan tespitlerde sağlık turizminden elde edilen kazanımların, beklenilenin altında gerçekleştiğini göstermektedir. İnsanların turizm harcama eğilimleri incelendiğinde normal bir turist 800 ile 1000 dolar arası döviz bırakırken, sağlık turizmi için hasta bir turist yaklaşık 17 bin dolar döviz bırakmaktadır. Dünyada sağlık turizminden 30 milyon insan yararlanarak yaptıkları harcama yaklaşık 500 milyar dolar civarındadır. Türkiye ise 2013-2018 yılları arasında sağlık turizminden 5 milyar dolar gelir elde etmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, belirlenen strateji, tespit ve hedefler doğru ve planlı bir şekilde uygulandığında Türkiye sağlık turizmindeki gelirini 10 milyar dolar seviyelerine çıkarabilecektir (Tosun, O. 2019).

Sağlık turizmi, katma değeri yüksek ve döviz kazandırıcı olan bir hizmet sektörüdür. 100 milyar doları geçen bir kâr hacmine ulaşan sağlık turizminden pay almak isteyen devletlerin sayısı gitgide artmaktadır. Dünyada bu sektöre olan yatırımlar milli bir politika gibi sürdürülmektedir. Hindistan, Singapur, Tayland gibi gelişmekte olan ülkelere bakıldığında zaman dış açıklarını bu sektörden karşılamakta ve bu sektör her yıl belli bir oranda büyümektedir. Türkiye gibi bütçe açığı olan ülkeler için sağlık turizmi hayati bir öneme sahiptir. Bundan dolayı gelecekte yapılacak çalışmalarda dünyada en iyi sağlık turizmi hizmeti sunumu veren Tayland, Hindistan, Singapur, Almanya, Macaristan ve ABD gibi ülkeler ile Türkiye arasında karşılaştırmalar yapılarak çalışmalar yapıp sonuca gidilmelidir (Kaya, M. 2018)

Tablo 7. Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapama ve GSMH içindeki Payı

Yıllar	Turizm Geliri	Dış Ticaret Açığı (DTA) \$	Turizm Gelirinin DTA Kapama Payı (%)	Turizm Gelirinin GSMH içindeki Payı (%)
2010	24,931,0	71,661,113	46,09	3,4
2011	28,115,7	105,934,807	34,13	3,6
2012	29,351,4	84,066,659	43,75	3,7
2013	34,305,9	99,858,613	32,35	3,9
2014	32,309,0	84,508,918	40,59	4,3
2015	31,464,8	63,268,398	49,73	6,2
2016	22,107,4	55,995,686	39,48	2,6
2017	26,283,6	76,806,711	34,21	3,1
2018	29,512,9	55,123,017	53,54	3,8

Kaynak: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), Turizmin Ekonomideki Yeri, 2018.

Turizm gelirlerinin ülke ekonomisine katkısının ne derece önemli olduğunun bir göstergesi de Dış Ticaret Açığının (DTA)'ı kapama payı ve turizm gelirlerinin GSMH içindeki payıdır (Tablo 5). Bu tablodaki 2010-2018 yılları arasındaki verilere baktığımızda; Türkiye'nin DTA yıllara göre değişkenlik göstermiş ve 2013 yılından sonra sürekli düşüş eğiliminde olmuştur. Turizm gelirlerinde ise 2014-2016 yılları arasında ülkede yaşanan terör olayları ve darbe girişimleri yüzünden gerileme yaşandığı düşünülmektedir. Buna rağmen ödemeler dengesinde 20 milyar doların üstündeki turizm getirisi önemli bir katkıdır. Sonuçta turizm gelirlerinin DTA kapama payı, Türkiye'de son yıllarda dış borçlanma ve dış ticaret açığında görülen azalma ile birlikte özellikle, 2018 yılında % 53,54 olmuştur. Bu oran da dış ticaret açığının yarısından fazlasını kapatmıştır. Bu anlamda genelde turizm, özelde sağlık turizminin ekonomideki önemini gözler önüne sermektedir (Aslan, A. 2019). Dış ticaret açığını kapamada turizmin payı, turizm gelirlerinden turizm giderleri düşüldükten sonra ortaya çıkan net turizm geliri rakamının, ihracat gelirlerinden ithalat giderleri düşüldükten sonra ortaya çıkan dış ticaret dengesi rakamına bölünmesi suretiyle bulunmaktadır (Şen ve Şit, 2015:42).

4. CARI İŞLEMLER AÇIĞI VE SAĞLIK TURİZMİ

Cari işlemler açığı kavramı 1980'li yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi konusundaki engellerin ortadan kalkmasıyla adından daha fazla söz ettiren bir kavram haline gelmiştir. Yüksek sermaye girişlerinin etkisiyle küresel cari hesap açığının artarak sürmesi başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer birçok ülkede ekonomik istikrara ilişkin önemli kaygılara yol açmıştır. Yüksek sermaye girişlerine paralel olarak ülkeleri yüksek cari açıkları finanse edebilmelerine rağmen açıkların kalitesi ve sürdürülebilirliği tartışma konusu haline gelmiştir (Altınöz, U. 2014).

Makro istikrarın temel unsurlarından olan dış dengenin sağlanması, ödemeler bilançosunun önemli kalemlerinden birisi olan cari işlemler dengesi ile ifade edilir. Bu doğrultuda cari işlemler dengesinin sağlanamadığı durum olan cari işlemler açığının

mevcudiyeti, boyutu ve sürdürülebilirliği önemli bir konu haline gelmektedir. Cari işlemler açığı kısaca, cari işlemler hesabının gider kalemlerinin gelir kalemlerinden fazla olması durumudur. Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin istikrarı açısından önemlidir (Gençoğlu, P., Ünlü, F. 2019).

Tablo 8’de görüldüğü üzere Türkiye’nin cari açık verileri, oldukça yüksek bir noktaya ulaşmıştır. Türkiye’nin cari açık sorununun devamlı olarak süregeldiği ifadesi, bu tablodaki yer alan verilerle daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Krizin en yoğun şekilde hissedildiği 2009 yılında cari açık düzeyinin azaldığı görülmekle birlikte daha önceki kısımdaki verilerle örtüşen bir yapıdadır. Yine cari açık konusunda uzun süreli bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu çıkarımı, Tablo 8’de yer alan artışların düzeyi göz önüne alındığında yapılabilecektir (Erkol, D. 2019).

Tablo 8: 2008 Küresel Krizi Sonrası ve Cari Açık Verileri

Yıl	Cari Açık Miktarı (Milyar Dolar)
2008	-39,425
2009	-11,358
2010	-44,616
2011	-74,402
2012	-47,963
2013	-63,642
2014	-43,610
2015	-32,145
2016	-33,139
2017	-47,347
2018	-27,252

Kaynak: Erkol, D. 2019.

2000 yılı ve sonrası dönemde Türkiye’nin cari açıkla ilgili verileri hakkında değinilmesi gereken husus, cari açığın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki oranının belirlenmesinin daha sağlıklı sonuç elde edilmesine katkı bulunduğudır. Bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) yüzde 4 ile 5’i arası bir oranda cari açık vermesi kritik eşik olarak kabul edilmektedir (Doğan, E., Bayraç, H. N. 2014). Böylece cari açıkla ilgili performansın yeterli ya da yetersiz olduğu konusunda miktara göre değil oranlara göre değerlendirme yapılmış olacaktır. Bu da cari açığın ne düzeyde olduğu konusunda somut fikir vermesi açısından önemlidir (Erkol, D. 2019).

Tablo 9’da yer alan verilerden anlaşılacağı üzere Türkiye’nin cari açık göstergeleri çoğunlukla kritik eşik olarak kabul edilen yüzde 4 ile yüzde 5 arasındaki oranın üzerindedir. Bu kritik eşğin üzerine çıkılması ile birlikte sadece krizin en yoğun bir şekilde hissedildiği 2009 yılında seviyenin altında kaldığını göstermektedir. Krizin etkilerinin aşımaya başlaması ile birlikte ise yine yüzde 5’in üzerinde seyreden değerler elde edilmeye başlamıştır. Bu verilerin yüzde 4 düzeyine çekilmesi ile birlikte Türkiye’nin cari açık sorununa çözüm üretmeye başladığı değerlendirilebilir. Belirtilen düzeylerin sürekli olarak kritik eşğin altında olması ile birlikte cari açık sorununun çözülmeye başlandığı değerlendirilmesini yapmak mümkündür (Erkol, D. 2019).

Tablo 9: Türkiye'nin Cari Açığının GSYİH İçindeki Yeri (2008-2018)

Yıl	Cari İşlemler Dengesi (Milyon USD)	Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)
2008	39.425	5,1
2009	11.358	1,8
2010	44.616	5,8
2011	74.402	8,9
2012	47.963	5,5
2013	63.642	6,7
2014	43.610	4,7
2015	32.145	3,7
2016	33.139	3,8
2017	47.347	5,6
2018	27.633	3,6

Kaynak : TCMB, 2019.

Genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda Türkiye'nin 2000'li yıllar itibariyle cari açığının artış gösteren bir yapıda olduğu sonucuna varılmıştır. Birçok makroekonomik göstergede iyileşmelerin yaşandığı bu dönem içerisinde cari açıkla ilgili verilerin olumsuz yönde seyretmesi son derece dikkat çekicidir. Yine ticari etkileşimlerin büyük oranda durağanlaştığı kriz dönemleri dışında cari açığın GSYİH içindeki oranının kritik eşik olan yüzde 4 ile yüzde 5'in üzerinde olması, cari açık incelemesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Tüm bu faktörler içerisinde Türkiye'nin cari açık sorununun uzun süredir devam ettiği ve çözüm beklediği değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Bunun gerçekleşmesi için de dışa bağımlılık konusunda olumlu yönde ilerleme kaydedilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Erkol, D. 2019).

Bir ülkenin dış dünya ile bir yıllık sürede gerçekleştirdiği ekonomik işlemlerin tümü ödemeler bilançosu olarak adlandırılan bir hesaba kayıt edilir. Bu hesapta ülkenin mal, hizmet ve sermaye hareketleri gibi işlemler neticesinde elde ettiği döviz gelirleri ve giderleri yer alır. Dolayısıyla ödemeler dengesi, ülkenin uluslararası alanda ekonomik ve mali gücünü ortaya koymakta ve aynı zamanda ülkenin ekonomik faaliyetlerinin sağlıklı yürüyüp yürümediğini göstermektedir. Ödemeler dengesi tablosu cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı, net hata ve noksan hesabı ile rezerv hareketleri olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Ödemeler bilançosunda en fazla öneme sahip olan hesap cari işlemler hesabıdır ve bu hesapta, ülkenin mal ve hizmet ticareti, yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen gelirler, kar ve temettü transferleri ile karşılıksız transferler yer alır. Cari işlemler fazlası, ekonomide toplam harcamaların dolayısıyla da istihdamın artması yönünde katkı sağlarken, cari işlemler açığı ise toplam talep ve dolayısıyla ulusal gelir düzeyini düşürücü yönde etkide bulunur (Seyidoğlu, H. 2013).

Türkiye ekonomisinde cari açığa yol açan unsurların en başında dış ticaret açığı yer almaktadır. Dış ticaret açığı, sanayi üretiminde ithalat bağımlılığı yüksek olan enerji ve petrol ürünleri sanayi, ana metal ve kimya sanayi ile otomotiv gibi sektörlerinin ön plana çıkması sonucu oluşmuştur.

Tablo 10’da dış ticarete sürekli açık verildiği ve bu açığın 2011 yılında en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Türkiye’nin dış ticaret hacmi devamlı artarken ihracatın ithalatı karşılama oranı ise en düşük 2014 yılında ortalama %65 civarında kalmıştır. Türkiye ihracatının düşük olmasında pazar ve ürün çeşitliliğinde yetersizlik, kalite-fiyat dengesindeki düşük rekabet gücü ve ihraç ürünlerinin katma değer derecelerinin göreceli düşüklükleri gibi hususlar rol oynamaktadır.

Tablo 10. Türkiye’nin Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat (%)
2005	73,5	116,8	-43,3	62,9
2006	85,5	139,6	-54,1	61,3
2007	107,3	170,1	-62,8	63,1
2008	132,0	201,9	-69,9	65,4
2009	102,3	140,9	-38,8	72,5
2010	113,9	185,5	-71,7	61,4
2011	134,9	240,8	-105,9	56,0
2012	152,5	236,5	-84,1	64,5
2013	151,8	251,7	-99,9	60,3
2014	157,6	242,2	-84,6	65,1
2015	143,9	207,3	-63,4	69,4
2016	142,6	198,6	-56,0	71,8
2017	157,0	233,8	-76,8	67,1
2018	167,9	223,0	-55,1	75,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2019.

Dış ticaret açığı konusunda bazı ülkelerle yaptığımız ticaretin dengesizliği dikkat çekicidir. Bu durumun önemi Tablo 7’de gösterilmiştir. Tabloya göre, Türkiye’nin 2018 yılında en fazla dış ticaret açığı Rusya’ ile ticaretinde olmuştur. Son yıllarda Rusya’dan hem enerji hem de savunma sistemleri ithalatımız yükselmiştir. En fazla dış ticaret açığı verdiğimiz ikinci ülke ise Çin’dir. Bunun nedeni ise Çin mallarının, Türk malları karşısında her zaman fiyat avantajına sahip olmasıdır. İran ile ticaretimizde enerji ithalatından, ABD ve Almanya ile yapılan ticarete ise teknoloji ve savunma araçları ithalatından kaynaklı açıklar gerçekleşmektedir (Yiğit, H., Açıklan, S. 2019).

Tablo 11. Türkiye’nin 2018 Yılında En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği Ülkeler (Milyar \$)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Denge
Rusya	3,400	21,990	-18,590
Çin	2,913	20,719	-17,806
İran	2,393	6,931	-4,538
Almanya	16,137	20,407	-4,270
ABD	8,305	12,378	-4,073

Kaynak: TÜİK, 2019.

Türkiye’de sanayi üretiminin büyük çoğunluğu ara malı ve yatırım malı ithalatına bağlı olduğu için, üretim artışı ile birlikte ithalat artmakta ve cari işlemler dengesi açığının da artmasına neden olmaktadır. 2000’li yıllardan sonra, yüksek faiz ve düşük kur politikası sanayi ve ara malı ithalatı açısından dışa bağımlılığı arttıran nedenler olmuştur. Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelere yönelik yüksek faiz oranından kaynaklı kısa vadeli sermaye akımları

ile birlikte, yerli paranın değerinin artması sonucunda artan ithalat oranları büyümeyi arttırırken, beraberinde cari açığın da yükselmesine neden olmuştur. Bu sonuç bir kısır döngüye neden olarak ekonomi yönetimini büyüme ile cari açık arasında bir seçim yapmaya zorlamakta ve yüksek kur düşük ulusal para politikasının, bir süre sonra işlerliğini kaybetmesi durumunda büyük ekonomik problemlerin ortaya çıkacağını göstermektedir (Koç, S., Gövdere, B. 2019).

Türkiye’de cari açık, ara mal ve enerjide dışarıya bağımlılık, yurt içi tasarruflarının yetersizliği, yatırımların istenen düzeyde olmaması, faiz ve kur politikaları ve diğer birçok iç ve dış unsurdan etkilenmektedir. Türkiye’de cari açığın büyük ölçüde dış ticaret açığından kaynaklandığı düşünüldüğünde, dış ticaret açığını artıran unsurları ele alıp çözümler üretmek mümkündür. Nitekim Türkiye’nin sanayi malı ihracatı, ara malı ithalatının yapılabirliğine bağlıdır. Dolayısıyla sanayi sektörünün, ara mal üreten bir yapıya doğru dönüşmesi ve ihtiyaç duyduğu girdileri ülke içinden sağlaması zorunluluk arz etmektedir (Yiğit, H., Açıklın, S. 2019).

Cari açığın çözümüne yönelik olarak yapılacak işlerden bir tanesi döviz harcamalarının azaltılması, bir diğeri ise döviz kazancının artırılmasıdır. Bu nedenle ithalatı azaltmak üzere alınabilecek önlemlerin yanı sıra ihracatı arttırmak hususu da son derece önemlidir. Bu yönde izlenebilecek stratejilerden biri, pazar ve ürün çeşitlemesi olacaktır. Tablo 8’de Türkiye’nin toplam ihracatında, ülke gruplarının aldığı paylar yer almaktadır. Tablodaki verilerde, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ihracatımız içerisindeki payı yaklaşık %50’dir. Dış ticaretin, AB ve OECD ülkelerinin dışındaki ülkelere ve bölgelere kaydırılması, tek ve dar pazara bağımlılığı azaltacaktır. Yine, yeni ürünlerle pazarlara açılmak veya mevcut pazarları güçlendirmek, uzun vadede cari açığın azalmasına katkı sağlayacaktır. İşte bu noktada sağlık turizminin devreye girmesi gerekmektedir. AB ve OECD ülkeleri dışında bu pazarı büyüteceğimiz bir çok ülke bulunmakta ve bu noktada elimiz oldukça kuvvetli durumda olacaktır (Yiğit, H., Açıklın, S. 2019).

Tablo 12. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İçindeki Payı (%)

Yıl	AB (28 Ülke)	Yakın ve Orta Doğu	Diğer Avrupa (AB Hariç)	Kuzey Afrika	Kuzey Amerika	Diğer Afrika	Diğer Asya	Diğer Ülke ve Bölgeler*
2007	56,6	14,1	9,8	3,8	4,2	1,8	4,9	4,8
2008	48,3	19,3	11,6	4,8	3,6	2,4	5,4	4,6
2009	46,2	18,9	10,9	7,4	3,5	2,7	6,6	3,8
2010	46,5	20,5	9,8	6,2	3,7	2,0	7,5	3,8
2011	46,4	20,7	9,4	5,0	4,0	2,7	7,6	4,2
2012	39,0	27,8	9,3	6,2	4,4	2,6	6,9	3,8
2013	41,5	23,5	9,4	6,6	4,3	2,7	7,9	4,1
2014	43,5	22,5	9,6	6,2	4,6	2,5	7,5	3,6
2015	44,5	21,7	9,8	5,9	4,9	2,7	7,2	3,3
2016	48,0	22,0	6,8	5,4	5,2	2,7	6,8	3,1
2017	47,1	22,5	6,2	4,8	6,2	2,6	7,2	3,4
2018	50,0	17,5	7,0	5,6	5,7	3,0	7,4	3,8

Kaynak: TÜİK 2019.

Dış ticaret yapısı içerisinde ara malı ithalatının payını azaltacak tarım ve sanayi politikalarının izlenmesi ve mümkün olan girdilerin yurt içinde üretilmesinin teşvik edilmesi, toplam ithalatı azaltarak cari açığın azalmasına yardımcı olabilir. Ayrıca enerjide dışa bağımlılığı azaltmak üzere alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına önem verilmesi dış

ticaret açığının azalmasını sağlayacak ve enerji fiyatlarının cari denge üzerindeki etkisini zayıflatacaktır. Büyüme ile cari açık Türkiye’de aynı yönlü hareket etmektedir ve bu durum Türkiye’de büyüme dinamikleri ve dış finansman girişleri arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Dış finansman girişleri Türkiye’de ekonomik büyümeyi teşvik etmekte fakat finansman girişlerinde yavaşlama olduğunda büyüme hızı yavaşlamaktadır. Bu durum ekonomiyi kırılğan hale getirmektedir. Tasarruf, yatırım ve cari denge ilişkisi incelendiğinde ise cari açığın yatırımlarla birlikte hareket ettiği, tasarrufların ise dönem boyunca istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Yatırımlar ile cari açık arasındaki bu ilişki ekonomik büyümenin dış finansmana bağımlılığı konusunda ayrı bir bulgudur (Benli, A., Tonus, Ö. 2019).

7. SONUÇ

Türkiye’nin sağlık turizmi üzerine diğer ülkelerle rekabet edebilmesi için birçok çalışma yapılmaktadır. Bu sebeple öncelikle Türkiye’nin sağlık turizmi sektörü içerisindeki mevcut durumu, sağlık turizmindeki güçlü ve zayıf yönleri incelenerek yorumlanması sağlanmalıdır. Yurt dışında sağlık turizmi üzerine yatırım yapmış ve Türkiye’nin rakibi olan ülkeler incelenerek bu ülkelerin bu sektör üzerindeki yatırımlarının gerekçelerinin incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye dünya sağlık turizmi piyasasında önemli bir ülkedir. Bu nedenle diğer ülkelerle rekabet halindedir. Bu sebeple Türkiye’de sağlık turizminin iyi bir konuma gelebilmesi için sağlık turizmi üzerine uzun ve kısa vadeli hedefler konulması sağlanmalıdır. Hedef pazar olarak seçilen ülkeler ile bu ülkelerde bulunan hastalar üzerine odaklanarak çalışma yapılması sağlanmalıdır. Bu hedef Pazar seçimi gerçekleştirilirken ulaşımın kolay, çeşitli ticari anlaşmaları olan ve kültürel benzerlikleri olan ülkelerin seçilmesi gerekmektedir. Bunun yanında yurt dışında yaşayan vatandaşlarımız da Türkiye’de tedavi edilmesi için teşvik edilmeleri sağlanmalıdır.

Covid-19 salgını ile birlikte ülkelerin 2 önemli sektörünün önplana çıktığını ve bu sektörlerin kesinlikle desteklenerek güçlendirilmesi gerektiği çok belirgin bir şekilde görülmüştür. Bu iki sektörden birincisi sağlık sektörü diğeri ise tarım ve gıda sektörüdür. Sağlık sistemi ve gıda stoğuyla kendi kendine yetebilen ülkelerin krizlerle daha başarılı mücadele edebileceği ve dışa bağımlılık göstermeden kendi şartlarıyla bu zor dönemleri atatabileceğine şahit olunmuştur. Sağlık sistemleri ve finansal yapısıyla güçlü olan ülkelerin göstermiş olduğu sağlık performansı ile uluslararası arenada güven oluşturarak sağlık turizminde çok daha başarılı atılımlar yapacağı kaçınılmaz bir gerçek olacaktır. Covid-19 krizinde başarılı bir performans sergileyen Türkiye, salgının etkilerinin azalmasıyla birlikte sağlık turizmi ile ilgili planlarını tekrar gözden geçirmeye başlamış ve Sağlık Bakanlığı, Turizm bakanlığı ve Ekonomi bakanlığının da koordinasyonu ile bu alanda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Özellikle USHAŞ (Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş.) bünyesinde yapılan altyapı çalışmaları ile kamu ve şehir hastaneleri de altyapı olarak sağlık turizmi hizmeti sunulacak hale getirilmektedir.

Covid-19 krizi ile daha da derinleşen cari işlemler açığımızın ve gerileme kaydeden turizm sektörümüzün toparlanmasında ve kayıpların giderilmesinde sağlık turizmi Türkiye için çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatların değerlendirilmesinde kamu-özel işbirliği ile hedef pazarların artırılarak zaten artış trendinde olan sağlık turizmimizin çok daha hızlı bir

şekilde ülke ekonomisine katkı sağlaması mümkün görülmektedir. Bu bağlamda özellikle aşağıda yer alan önerilerin dikkate alınarak politikaların belirlenmesi yararlı olacaktır.

a. Sağlık turizmine verilen önem ve teşvikler yetersiz kalmakta olup, her aşmada sunulacak ve yol gösterecek teşviklerin artırılması gerekmektedir.

b. Şehir Hastaneleri sağlık turizmi için önplana çıkarılmalı ve yüksek donanımlı teknoloji ve sağlık insangücü ile hizmete sunulan bu kurumların kapasitesi sağlık turizmi ile tam kapasiteye ulaştırılmalıdır.

c. Diaspora Türkleri politikası iyi değerlendirilmeli ve Türkiye'ye sağlık turisti girişleri sağlanmalıdır.

d. Türkiye Cumhuriyetleri, Balkan Ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri ve Afrika gibi coğrafi konum avantajımızı çok iyi değerlendirilmeli ve dünyanın en önde gelen sağlık turizmi sunan ülkelerinin hizmetleri iyi araştırılıp örnek modeller belirlenerek aksiyonlar alınmalıdır.

e. Özellikle JCI (Joint Comission International) belgesine sahip kuruluş sayımızın çokluğu gibi avantajlarımızı önplana çıkararak sağlık turisti çekmeyi kolaylaştırmalıyız.

f. Tedavi süresi, kalite ve hizmet sunumu, fiyat avantajları, güvenlik, mahremiyet ve vize gibi işlemler şeffaflıkla sürdürülmeli ve sağlık turistlerine sunulmalıdır.

g. Türkiye için pazar payı yüksek olan ülkelerle Bakanlıklar nezdinde güvenli ikili anlaşmalar yapılmalıdır.

h. Türkiye, uluslararası sağlık turistlerinin birincil motivasyonu olarak değerlendirilen gezi - eğlence olanaklarını sunabilecek potansiyeli taşıdığından, uluslararası sağlık turizmi alanında avantajlı konuma sahip olan bir ülkedir (Selvi, 2008).

i. Türkiye, genç nüfusu sayesinde söz konusu olan işgücü potansiyelinin varlığı ile uluslararası sağlık turizmi alanında avantajlı konuma sahip bir ülkedir.

KAYNAKÇA

Altınöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği, İGÜSBD, Cilt 1, Sayı 2. 2014.

Aydın, D, Şeker, S., Şahan, S. (2011). Kamu Hastanelerinde Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Uygulama Rehberi, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları.

Aydoğdu ES. (2015). "Sağlık Turizminde Ankara'nın Marka Bir Kent Olması İçin İzlenecek Stratejiler Konusunda Yönetici Görüşlerinin Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, A. (2019). Türkiye'de Sağlık Turizminin Mevcut Durumu ve Ülke Ekonomisine Katkıları, Yeniüzyıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2019.

Ateş M. (2016). Sağlık Sistemleri, İstanbul: Beta Yayınları.

Benli, A., Tonus, Ö. 2019. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.: 19 - Sayı/No: 3 (437-460).

Canver ŞS. (2015). "Kamu ve Özel Hastane Çalışanlarının Sağlık Turizmine İlişkin Algılarının Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Çevirgen, M. (2014). “Medikal Turizm Destinasyon Yönetimi: Kamu-Özel Karşılaştırması: Bursa İli Destinasyonu” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Çetinkaya T. (2010). “Sağlık Turizmi Açısından Bursa İlinin Pazarlana bilirliliği Konusunda Sağlık Çalışanlarının Görüşlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çılgınoğlu H, (2018). Uluslararası Sağlık Turizminin Ekonomik, Hukuki ve İdari Yönden Değerlendirilmesi: Türkiye’deki Hastaneler Üzerinde Örnekleme, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Kastamonu, 2018.

Doğan, E. (2019). Dünya Sağlık Turizminde Türkiye’nin Yeri ve Ekonomiye Katkısı, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2019.

Doğan, E. ve Bayraç, H. N. (2014). “Türkiye’de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Yaklaşım”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 15, S. 2, ss. 97-124.

Erkol, D. (2019). Cari Açık ve Bütçe Açığının Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2019.

Gençoğlu, P., Ünlü, F. (2019). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Analiz, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt 37, Sayı 4, 2019 s. 627-650.

Gülen KG ve Demirci S. (2012). Türkiye’de Sağlık Turizmi Sektörü, İstanbul: İTO Yayınları.

Gemalmaz HB ve Ertan İM. (2015). “Sağlık Turizmi İnsan Hakları İlişkisi Üzerine Başlangıç Notları” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 70 (4): 1003-39.

Kaya, M. (2018). Türkiye’de Sağlık Turizminin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 2003-2016 Dönemi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği Ana Bilim Dalı, Antep, 2018.

Koç, S., Gövdere, B. (2019). Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, <http://busbed.bingol.edu.tr>, Yıl/Year: 9 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue: 18 • Güz/Autumn 2019.

Konak, A. (2018). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Nedenleri ve Cari İşlemler Açığı - Dış Ticaret Açığı İlişkisi, Econdor Uluslararası Akademik Dergi, 2 (2), 163-178.

Kördeve, MK. (2016). Sağlık Turizmine Genel Bir Bakış ve Türkiye’nin Sağlık Turizmindeki Yeri, International Journal Of Health Management and Strategies Research, Cilt/Volüme 2, Sayı/İssue 1, Year 2016, ISSN: 2149-6161.

Özden, Ş. (2017). Sağlık Turizminin, AB Entegrasyon Sürecinde Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkilerinin İncelenmesi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü Avrupa Birliği İktisadi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2017.

Öztürk, EN. (2017). Cari Açık Problemi Çerçevesinde Türkiye’de Ara Mal ve Enerji İthalatı, International Journal of Economic Studies, December 2017, Vol:3, Issue:4, pp.559-568.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2013). Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu 2013. Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2018). Sağlık Turizmi Hakkında: Türkiye’de Sağlık Turizmi. <http://saglikturizmi.gov.tr/TR,175/saglik-turizmi-hakkinda.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

Temizkan, SP. (2015). Sağlık Turizmi, Ankara: Detay Yayınları.

Tosun, O. (2019). Türkiye’de Sağlık Turizminin Ekonomik Potansiyeli ve Vergi Düzenlemeleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, 2019.

Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı (2019). Türkiye’de Termal Sağlık Turizmi, <https://saglikturizmi.saglik.gov.tr/TR,23592/turkiyede-termal-saglikturizmi.html>, Erişim Tarihi: 18.05.2019

Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası finans. İstanbul: Beta Yayınevi.

Singh P, Yadav RJ and Pandey A. (2005). “Utilization of Indigenous Systems of Medicine & Homoeopathy in India” Indian Journal of Medical Research, 1: 123-133.

Şen A, Şit M. Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü ve Önemi. Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 2015 Haziran/Ağustos; Cilt No: 5(8):42

Yiğit, H. ve Açıkalın, S. (2019). Türkiye’de cari işlemler açığı: nedenleri ve çözüm önerileri, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), 323-340. doi: 10.17218/hititsosbil.62162

Zengingönül, O., Emeç, H., Eser, D., & Bingöl, P. (2012). Sağlık Turizmi: İstanbul’a Yönelik Bir Değerlendirme. Ekonomistler Platformu Derneği: <https://docplayer.biz.tr/463113-Saglik-turizmi-istanbul-a-yonelik-birdegerlendirme.html>, (Erişim Tarihi :24.01.2018).